

A VADKÖRTE (*PYRUS PYRASTER*)

BOTANIKAI JELLEMZÉS

Nevezéktan

LINNÉ 1753-ban megjelent *Species plantarum*-ában a nemes körtét és a vadkörtét még nem választotta el egymástól, *Pyrus communis* név alatt írta le őket, a vadkörtét e faj változatának (var. *pyraster*) tekintette. Később BURGSDORF 1787-ben faji rangra emelte, bár meg kell jegyezni, hogy a nemes körtefajtákkal való kereszteződés és kivadulás miatt a faji határokat nehéz élesen megvonni, ezért több botanikus inkább a régi LINNÉ-féle nevet használja (további gyakran használt szinonim neve a *Pyrus achras*). A tudományos nemzetségnév a római köznyelvben a körtét jelentette, de a klasszikus latin *pirus* írásmódot LINNÉ torzította *pyrus*-ra. A *communis* a latinban közönségest jelent, melyet a fafaj közismertsége miatt alkalmazott LINNÉ, a *pyraster* szó pedig a *pyrus* és a görög *aster* összeolvadásából keletkezett. Utóbbi csillagot jelent, mely a keresztben felvágott termés csillag alakúan elhelyezkedő magházaira utalhat. Az *achras* szintén görög faji jelző, a klasszikus görög nyelvben az élvezhetetlen vadkörtének felel meg.

1. ábra – Idős, szabad állásban fejlődött vadkörtefa

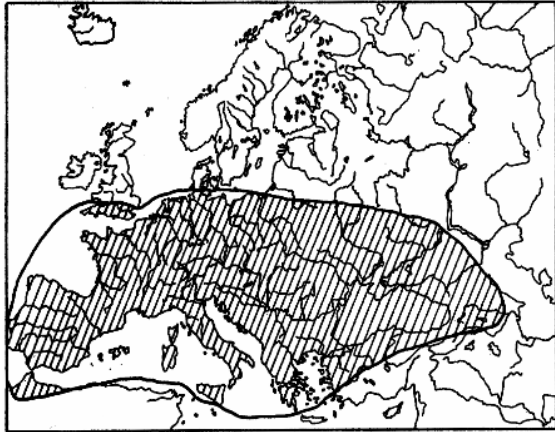
2. ábra – Virágzó vadkörteajtás

Elterjedés

A vadkörte – vagy népies nevén vackor – európai elterjedésű faj, de areájának szubmediterrán súlypontja van. Elterjedési területének északi határát Dél-Anglia (bár itt lehet, hogy csak meghonosodott), a Balti-tenger partvidéke, valamint Kijev-Voronyezs vonala képezi. Keleten a Kaukázus nyugati lejtőjén még megtalálható. Általában az alacsonyabb régiók fafaja, Dél-Európában azonban a magasabb hegyvidékekre is felhúzódik.

A Kárpát-medencében szinte mindenütt megjelenik a vadkörte, s itt elsősorban a síkvidékek és dombvidékek jellemző fája. Vertikális megjelenésének felső határát elsősorban melegigényessége szabja meg. A középhegységek alsó régiójában még jól érzi magát, a magashegységek felső régiójában viszont már egyáltalán nem él. A fafaj

kárpát-medencei legmagasabb megjelenését FEKETE LAJOS és BLATTNY TIBOR 1913-ban megjelent „Az erdészeti jelentőségű fák és cserjék elterjedése a Magyar Állam területén” c. nagyszabású munkájukban az Északkeleti-Kárpátokban található Guttin-hegycsoportból közlik. A vadkörte itt a Cigánykő gerincére 1179 m tszf. magasságig kapaszkodik fel.

3. ábra – A vadkörte elterjedési területe

Hazai előfordulás

Hazánkban a síkvidékektől a középhegységekig mindenütt előfordul, bár az Alföld egyes részeiről hiányzik. Ez a hiány a láp- és erősen kötött talajok kivételével elsősorban a természetes erdők területének lényeges lecsökkenésével, a több évszázados erdőkieléssel magyarázható.

Középhegységeinkben főleg a délies, meleg oldalakon tenyészik a vadkörte. A száraz tölgyesek (homoki tölgyesek, lösztölgyesek, sziki tölgyesek, cseres-kocsányos tölgyesek, cseres-kocsánytalan tölgyesek, mész- és melegkedvelő tölgyesek) jellemző elegyfája, de elcserjésedve megjelenik a bokorerdőkben is. Gyakori lehet továbbá félkultúr környezetben, művelt és felhagyott szőlőkben, gyümölcsösökben, mesgyéken, legelőkön. Ártéri ligeterdőkben, üde lombdőkben és mészkerülő erdőkben – mivel ezek nem tartoznak a vadkörte optimális élőhelyei közé – csak ritkán bukkan fel.

Alaktani jellemzés

A vadkörte rendkívüli méreteket és kort nem ér el. Külföldön 500 évesre becsült, 30 m magas és 470 cm mellmagassági törzskerületű egyedeket is jeleztek, hazánkban azonban a 200 év körüli egyedek már matuzsálemnek számítanak, s nagyon ritkák a 25 m-nél magasabb fák. Legnagyobb törzskerületű (378 cm), s talán egyben legidősebb vadkörtefánkat ma a Nógrád megyei Kisterenye község határából ismerjük. Magassága 18 m,

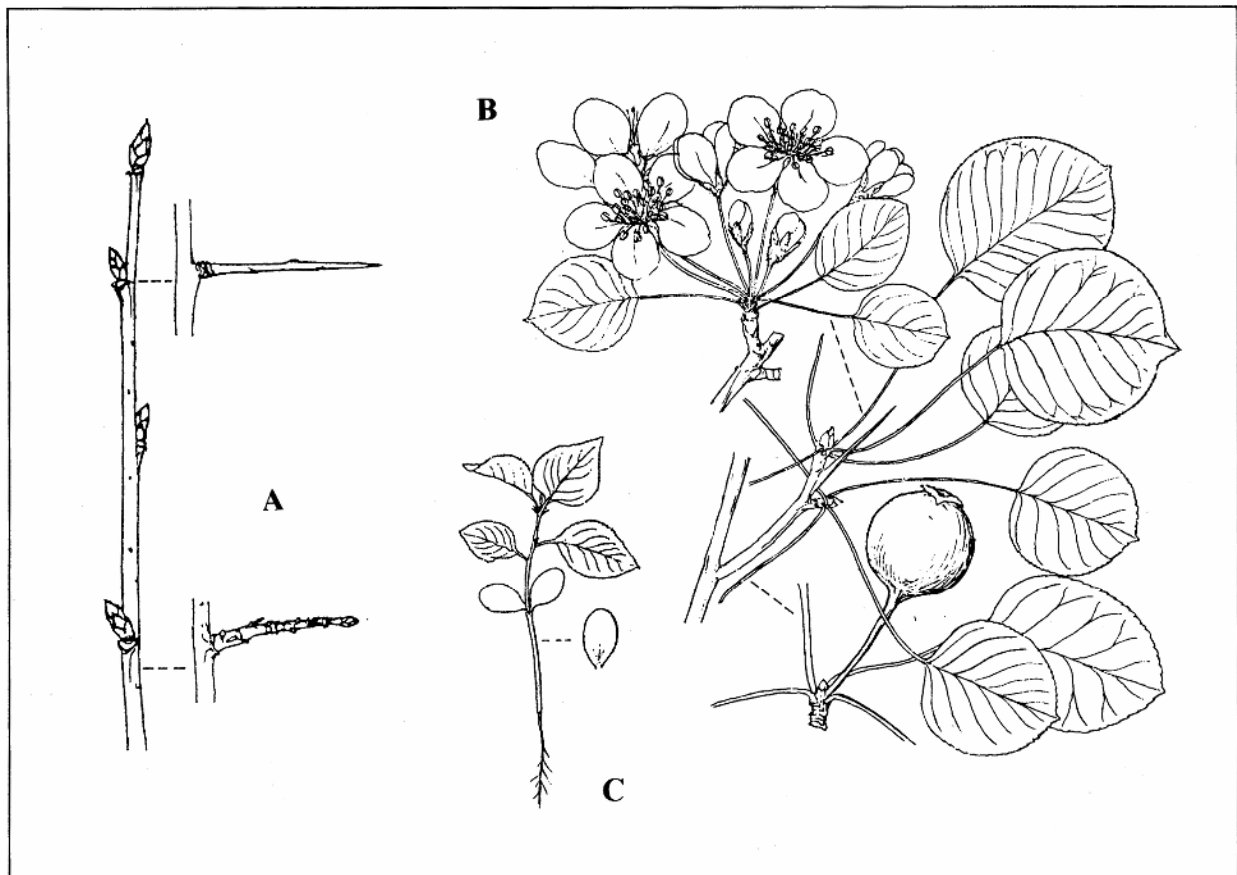
életkora 150 év felett is lehet. A famatuzsálem oldalához régebben magasles épült, ennek ellenére azonban jó egészségi állapotnak örvend.

Zártabb állományban nyúlánk, viszonylag jól feltisztuló törzset és sudaras koronát nevel, s általában 15 m magasra nő meg. Szabad állásban viszont koronája gömbölyded lesz, oldalágai megvastagszanak, a törzstől el- vagy lehajlanak. Kérgé az idős törzsrészekeken jellegzetes apró, négyzetes, lapos hátú, barnásszürke kéregcserepekre repedezik. Lombozata laza, hajtásrendszere erősen differenciált. A hosszúhajtások simák, világosbarnák, fényesek, a gyakori rövidhajtások keskeny levélripacsoktól gyűrűzöttek. Ezeken kívül előfordulnak még törpehajtások is, melyek erős, barna tövisben végződnek. A differenciált hajtásrendszer a lombjavesztett fának berzedt külsőt kölcsönöz. Kúpos, sötétbarna hónaljtrügyei a vesszőtől elállnak.

A kerekded vagy széles tojásdad, 2-5 cm hosszú levelek xeromorf felépítésűek, azaz a levéllemez kissé bőrszerű, felül fényes, sötétzöld, oldalerei alig láthatók. A laza lombozat és a xeromorf levelek miatt csökken a párologtatás, így a hosszan tartó szárazságot is jól elviseli a vackor. Jellegzetessége még a levéllemez hosszúságát gyakran meghaladó levélnyél, valamint a tavasszal még gyengén molyhos hajtásrendszer. Virágzata 6-12 virágból álló sátorozó fürt, mely a rövidhajtások csúcsán áprilisban, lombfakadással egyidőben jelenik meg. Pártája fehér, a 20 porzószal portokjai jellegzetesen bíborpirosak, felnyílás után feketéllők. A bibe-szalakat a vacok gyűrűszerű duzzanata fogja körül. Termése szeptemberben érik, gömbölyded alakú, 2-3 cm átmérőjű, nagyon hosszú kocsányú, kövecses húsu és igen fanyar ízű. Pergamentfalú, 5 rekeszű magházában 2-2 lapos, barnásfekete mag van.

4. ábra – Idős vadkörtefa jellegzetesen repedezett kérgé

5. ábra – A vadkörte hajtása és rügye (A), leveles, virágos, terméshajtása (B) és csíracsemetéje (C)
(az ábrák nem azonos méretarányúak!)

Változatosság a fajon belül

A vadkörte változatos faj, melyet két, egymás között folytonos alakváltozatosságot mutató alfajra osztanak. A nálunk gyakoribb és Közép-, illetve Kelet-Európára jellemző ssp. *pyraster* levelei ép szélűek, vagy csúcsi részen finoman fűrészesek, kifejlődve kopaszak. Ennek az alfajnak a magháza kopasz, termése gömbölyded. A nálunk csak átmeneti alakokkal képviselt és Nyugat-Európára jellemző ssp. *achras* levelei kihegyesedő csúcsúak, határozottan és körben fűrészes szélűek, kifejlődve maradónan molyhos fonákúak. A magház itt molyhos, termése nyakas körte alakú. TERPÓ ANDRÁS az 1950-es években a hazai vadkörtepopulációkból számos változatot és formát írt le, elsősorban a levéalak, levélszél, szőrözöttség, termésalak és terméskocsány hossza alapján.

A vadkörte nem csak a nemeskörte-fajtákkal hibridizálódik, hanem a többi őshonos körtéfajunkkal is. A fokozottan védett magyar vadkörtevel (*Pyrus magyarica*) alkotott hibridjét KÁRPÁTI ZOLTÁNról, a Kertészeti Egyetem neves botanika-professzoráról *Pyrus x kárpátiana* névre keresztelte TERPÓ ANDRÁS. Ez a hibrid, miként a magyar vadkörte is, rendkívül ritka. A Nyugat-Dunántúlon és Burgen-

landban gyakoribb viszont a másik védett körtéfajunkkal, a vastaggallyú körtével (*Pyrus nivalis*) alkotott hibrid – az osztrák körte (*Pyrus x austriaca*) – melyet sózókörte vagy fekete körte néven az említett térségben ismernek is. Bár a hazai átmeneti körtealakok között igen nehéz eligazodni, de mint a növénynevelés genetikai erőforrásai és kultúrtörténeti reliktumok valamilyen természetvédelmi oltalom alatt állnak.

TERMŐHELYI IGÉNY

A vadkörte melegkedvelő, szárazságtűrő fafaj, ennek megfelelően előfordulásai – bár emberi közvetítéssel még a bükkös klímazonában is megtalálható – a cseres-tölgyesek övéhez tartozó területekre koncentrálnak. Hidrológiai igénye alapján a többletvízhatástól független termőhelyekre jellemző, a talajba szivárgó csapadékvízen kívül semmilyen kiegészítő vízforrást nem igényel. Inkább mészkedvelő fafaj, elsősorban barna erdőtalajokon, illetve közethatású talajokon tenyészik, de megtalálható csernozjom talajokon, s egyes réti és szikes talajokon is. Utóbbi példákban kitűnik, hogy a kötöttebb és szikes talajokat is jól viseli, ezért szélsőséges termőhelyeken, például szikfásítás során is sikerrel alkalmazható.

CSEMETENEVELÉS

A vadkörte termése kora ősszel, szeptember-októberben érik. Általában a lehullott gyümölcsöt szedik össze, de szokás a fa alá kiterített ponyvára, vagy fóliára is levernii a termést. Erjedésre kevésbé érzékeny, azonban arra vigyázni kell, hogy ne melegegjen be. Célszerű kb. 30 cm vastag rétegben kiterítve tárolni mindaddig, amíg a terméshús megpuhul. Ekkor megfelelően beállított szőlődarálóval, vagy kádban történő taposással összezúzzák. Ügyelni kell arra, hogy a kövecses magház szétzúzásaakor a magvak sértetlenek maradjanak.

Mivel a mag átfekvő (a csírázáshoz hideghatást igényel), ezért rétegelni kell. Tehát valamilyen nedvességtartó, de mégis levegős közeggel összekeverve, 0-5 C°-os hőmérsékleten tárolni kell addig, amíg a csírázás megindul. Ez általában 90-100 napot vesz igénybe, miközben legalább hetente ellenőrizni kell a rétegelt tétel nedvességtartalmát és egészségi állapotát. A vetést mindenképpen el kell kezdeni, amikor az első csírák megjelennek. Ha túl hosszú csírákkal vetjük el a vadkörtét, akkor sok görbült gyökérnyakú csemetét kapunk.

Az átfekvés okai ma még nem kellően ismertek. Annyi bizonyos, hogy a körténél ezt nem a kemény maghéj okozza. Sokkal inkább tulajdonítható olyan ciántartalmú inhibitoroknak (csírázásgátlóknak), mint például az amygdalin, amelyek a *Rosaceae* család magjaiban gyakran jelen vannak, de a rétegelés során fokozatosan elbomlanak. Kísérletekkel kimutatták, hogy a nyugalmi állapot sok magnál, így a körténél is megszüntethető *exogén hormonnal* (gibberellinek, citokininek és etilén) történő kezeléssel. A gibberellinekről az is kiderült, hogy jól helyettesítik a hideg kezelést.

Egyes csemetekertekben az összezúzott gyümölcspépet száraz homokkal összekeverik és még ősszel elvetik. Őszi vetésnél a takaró föld vastagsága 4-5 cm, míg tavaszi vetés esetén csak 3-4 cm. Ebben az esetben, vagy hosszabb ideig tartó tárolás esetén a magot célszerű kimosni. A kikelt magoncok általában egy év alatt elérik a kiültethető méretet. Ha mégsem, akkor érdemes őket iskolázni.

A Növényi Génbank Tanács Erdészeti Munkabizottsága kezdeményezésére megkezdődött az erdei gyümölcsök, ezen belül többek között a körték génmegőrzése. A munka során a kutatók igyekeznek felkutatni és *ex situ* megőrizni a veszélyeztetett körtéfajokat (*P. magyarica*, *P. nivalis*, *P. x austriaca*). Emellett a *P. pyraeaster* fatermesztési szempontból legszebb genotípusainak leszemzésére is sor kerül, hogy később nemesített szaporítóanyagot tudjunk előállítani fatermesztés céljára.

6. ábra – Éretlen, még kőkemény termések

ERDŐMŰVELÉSI TULAJDONSÁGOK

A vadkörte viszonylag gyorsan növő fafaj, fiatalon kismértékben árnytűrő, idősebb korban azonban határozottan fényigényes. Kevésbé záródott erdőkben (például karsztbokorerdőkben, cserestölgyesekben) az állományok belsejében is megtalálható, míg az erősen zárt lombkoronaszintű erdőkben (például gyertyános-tölgyesekben) – ahol jóval ritkább is a fafaj – kizorul az állományszegélyekre. Végleges magasságát viszonylag hamar eléri, vastagsági növekedése azonban tartós, s közben igen terebélyes koronát fejleszthet. Akár a 200 év feletti életkort is elérheti.

Sarjadzóképesége gyenge, tuskóról csak mérsékelten sarjad, de előfordulhatnak olyan egyedek is, melyek gyökérsarjakat nevelnek. A vadkörtefák első virágai 6-10 éves kortól jelennek meg, s generatív szaporodásra már fiatalon, 10-15 éves koruktól is képesek. Termését madarak és emlősök (főként a vaddisznó) egyaránt fogyasztják, s így a fafaj terjesztésében is jelentős szerepet játszanak.

Meleg, száraz termőhelyeken (meszes homokon, szikes agyagon) a vadkörte versenyképessége a hazai fafajok között az egyik legjobb. Éppen ezért a parlagterületek másodlagos szukcessziójában, a lepusztult termőhelyek regenerációjában nagy jelentősége van, s lehet a jövőben is. Jelenlétével nagyban hozzájárulhat természetszerűbb élőhelyek kialakításához, megőrzéséhez. Termése fontos vadtáplálék, sűrű koronájában, idős korban kioldvasodó törzsében pedig rovar-, madár- és emlősfajok tucatjai találnak menedéket, fészkelő- és búvóhelyet.

A vackor jelenleg talán leggyakoribb vadgyümölcsfánk, a vadalmánál és berkenyeféléknél sokkal gyakrabban kerül szem elé. Művelt erdőkben, legelőkön önvetényüléssel megjelenő magoncjai feltétlen kímélendők, szálankénti ültetése és fenntartása, illetve hagyásfaként való megőrzése az arra alkalmas területeken mindenütt indokolt.

FOGYASZTÓ SZERVEZETEK

A vadkörteének számos levélen élő gombaparazitája (levélfoltosítók, rozsdagombák) van, ezek esetenként – különösen nedves, párás termőhelyeken – jelentős lombvesztést okozhatnak. Vadkörten élő, annak fájában károsítást okozó gombafaj lehet a *Phellinus torulosus*, illetve a *Fomes marginatus* is.

A vadkörte herbivor rovar együttese fajgazdagságát és összetételét nagyban befolyásolja az a tény, hogy a fafaj sokféle élőhelyen él, illetve hogy számos viszonylag közeli rokon fa és cserjefajjal együtt fordul elő. A rokon növényfajok rovarfaunája között általában hasonlóság figyelhető meg, így a vadkörte is osztozik a *Malus*, *Sorbus*, *Crataegus*, *Prunus*, *Cerasus* nemzetségek rovarfaunájának jelentős részén. Természetesen az oligofág és polifág fajokon túl számos specialista fajt is eltart.

A vadkörten táplálkozó ízeltlábú fajok száma a becslések szerint 300 körül van. A fajegyüttes mintegy 10-15 %-a *Pyrus*-specialista, ennek mintegy harmada lehet azoknak a fajoknak a száma, melyek kizárólag a vadkörten élnek. Egyes nemesített és természetesen körtefajták „átörökölték” a vadkörten élő herbivor rovarok túlnyomó részét, s közülük számos faj jelentős károkat is okozhat.

A vadkörte tipikus rovarbeporzású faj, virágait igen sok rovarfaj keresi fel. Mivel viszonylag korai virágzása idején az időjárási viszonyok mostohák is lehetnek, beporzásában kiemelt szerepet játszanak a nagytestű méhfajok (pl. a poszméhek), ezek ugyanis a kisebb testű méhekkal (pl. háziméh) szemben borús, hidegebb időszakokban is aktívak.

Az *Apiomyia bergenstammi* nevű gubacsszúnyog gyakran tömegesen lepi el rügyeit. Mogyoró nagyságú, gömbölyded gubacsai augusztusra válnak szembetűnővé. Több más vad és nemesített gyümölcs mellett a vadkörten is felléphet a nagy vörös rügymoly (*Recurvaria leucatella*), mely kezdetben a fakadó rügyek belsejét rágja ki, később pedig a fiatal hajtásokat sodorja össze, ezzel megakadályozva a levelek normális kifejlődését.

A vadkörte levele bőrszerű, kemény kutikulájú, ezért a lombrágó lepkehernyők nem különösebben szeretik. Májusban, mikor levelei még puhábbak, számos araszoló faj (*Operophtera brumata*, *Erannis defoliaria*, *Colotois pennaria*), és a gyapjaslepke (*Lymantria dispar*) hernyói is táplálkozhatnak rajta. A gyakran együtt előforduló, szintén polifág gyűrűslepke (*Malacosoma neustria*) és aranyfarú lepke (*Euproctis chrysorrhoea*) hernyói nemigen kedvelik a vadkörte leveleit, azt csak más tápnövény híján fogyasztják.

Habár nem kizárólag vadkörten él, de nevében is jelzi a vadkörtevel való szoros kapcsolatot az éjjeli nagy pávaszem (*Saturnia pyri*). A vadkörte lombzatának másik gyakori és jellegzetes levélrágó hernyója a feltűnő színezetű *Diloba caeruleocephala*. Tipikus mimikri faj, színezetében, megjelenésében utánozza a mérgező tápnövényen élő hernyók riasztó színezetét.

Kizárólag a *Pyrus* nemzetségre korlátozódik az egynemzedékes körtemoly (*Laspeyresia pyrivora*) tápnövényeinek köre. Termesztett fajtákon és a vadkörten egyaránt gyakori faj. Munkálkodása kezdetben nehezen ismerhető fel. A frissen kelt hernyók a körte magházáig furakodnak be. S ott a magokon táplálkoznak. A fertőzött körték nem hullanak le, így a faj jelenlétére kevés külső jel utal. A fiatal körték normálisnál gyorsabb növekedését és torzulását okozzák a körtetermés gubacsszúnyog (*Contarinia pyrivora*) lárvái. Egy termés belsejében akár 100, fehéres színű, mozgékony lárvát is találhatunk, melyek a magház körüli részben táplálkoznak.

Nemesített körtéken igen ritkán, a vadkörten viszont annál gyakrabban van jelen a két nemzedékes vadkörte törpemoly (*Nepticula pyri*) és a körtelakó törpemoly (*Nepticula pyricola*). Az igen kis méretű lepkéket általában nemigen vesszük észre, a leveleken található kacskaringós aknákat viszont már sokkal könnyebb megtalálni és felismerni. Akárcsak a körtelevél-keskenymoly (*Parornix anguliferella*) levél felszínén készített nagyobb méretű, foltszerű aknáit, melyek a leveleket sáterszerűen összehúzzák.

A vadkörte törzsében a kis farontó (*Zeuzera pyrina*) és a nagy farontó (*Cossus cossus*) hernyói is megtalálhatók. Elhalt fájában számos cincérfaj kifejlődhet. Gyakran kel ki belőle kis höscincér (*Cerambyx scopoli*), leginkább azonban a *Phymatodes testaceus* faj választja tápnövényéül. Fásodott hajtásain több pajzstetű-faj szívogat (pl. *Epidiaspis leperii*, *Quadraspidotus pyri*, *Q. marani*). E pajzstetvek számos más, *Rosaceae* családba tartozó fásszárún is előfordulhatnak.

A vadkörten élő herbivor rovarok sajátos csoportját képezik a gazdaváltó életmódot folytató *Anuraphis* levéltetvek. Magyarországon számos fajuk ismert. Egyik nemzedékük a levelek főere mentén szívogat, ezzel a levelet torzítja. Másik nemzedékük valamilyen lágyszárú növényen fejlődik. Így például a vadkörte és a mártilapu (*Tussilago farfara*) között ingázik az *Anuraphis farfarae*, a vadkörte és a földitömjének (*Pimpinella* fajok) között teszi ugyanezt az *Anuraphis catoni* nevű faj.

A FAANYAG TULAJDONSÁGAI ÉS IPARI FELHASZNÁLÁSA

A vadkörte és a nemes körte fatestje között jelentős különbség nincsen, azokat szinte azonos jellemzővel illelhetjük. A geszt és a szíjács általában nem különül el egymástól, de idősebb korban gyakran megfigyelhető a geszt sötétvonalú behatárolása. A fatest színe világos enyhe barnás-vörös, szürkés árnyalattal, tompa fénnel. A vadkörte fája szórtlikacsú, így a két évgyűrűpászta határozottan nem különíthető el. A szabálytalan évgyűrűk határait finom sötét vonal jelzi. A szórtan elhelyezkedő apró edények és a bélsugarak csak nagyítóval figyelhetők meg. Gyakoriak a bélfoltok és a rendkívül finom türepedések.

A faanyag műszaki tulajdonságait tekintve elmondható, hogy az közepesen sűrű, nehéz, alacsony pórus térfogatú, vetemedésre, repedésre kevésbé hajlamos, közepesen szilárd, rugalmas és kemény. Az egyenletes, finom porozitású, éles és szabálytalan évgyűrűhatárokkal, kellemes színárnyalattal, s a fenti műszaki paraméterekkel rendelkező faanyag rendkívül dekoratív megjelenésű.

A vadkörte rövid törzse általában egyenes, de sudarlós, gyakran bordás, korán elágazik, esetenként csavarodott. Az élőfák sebzéseit (mechanikai sérülések) több farontó gombafaj is megtámadhatja. Gyakran figyelhető meg a vadkörtefákon a fehér fagyöngy (*Viscum album*), amelynek gyökerei a fatestet likacsossá teszik. További jellemző fahibák: görbeség, csavart-rostúság, kéregbenövés, bélfolt, sötétebb geszt (álgeszt), repedések, korhadás, rovarragás (cincérek, fadarazsak).

Általában ügyelni kell a vadkörte gyors feldolgozására és a szakszerű tárolására, mert a fája nem tartozik a gomba- és rovarálló fajok közé. Érdekes megfigyelés, hogy a vadkörte valamivel tartósabb fájú, mint a nemes körte. A faanyag nem időjárásálló, ezért kültéri felhasználásra nem javasolható. Felfűrészelése után célszerű kéregben tartani a palástrepedések elkerülése céljából. Ügyelni kell a fűrészáru-máglyák fedett, szakszerű tárolására és a bútük védelmére. A friss fűrészárut célszerű gőzölni. Így egységes rózsaszínű-barnás színtónus érhető el és javul a megmunkálhatóság is.

A körtefa nehezen hasad, nem szívós, rugalmas, de jól hajlítható. Kézzel és géppel egyaránt jól megmunkálható. Finom egyenletes szövete miatt minden irányban jól faragható, esztergályozható, gyalulható, marható. Szárítása, ragasztása és felületkezelése is problémamentes. Sötétre pácolva az ébenfa helyettesítésére is alkalmas.

A vadkörte fája hajdan a pásztorfaragások, napjainkban a fametszők, faszobrászok, faesztergályosok, asztalosok kedvelt faanyaga. A bútorgyártás és a belsőépítészet területén tömörfa és furnér formájában használják. Az exkluzív termékek alapanyaga. Szépsége és nyugodt szerkezete miatt különösen alkalmas értékes frontfelületek kialakítására, vagy dekoratív parketták gyártására. Nem mindenki tudja: Közép-Európában a legtöbb pipa körtefából készül. Készítenek belőle továbbá mérő- és rajzeszközöket, tanszeralkatrészt, különleges kefetesteket, háztartási eszközöket is.

A nemzetközi fakeskedelemben a vadkörtefa rönk, fűrészáru (gőzölt) és furnér formájában vesz részt. Az európai vadkörtefa-export jó része Franciaországból, Hollandiából, Belgiumból, Svájcban és Ausztriából származik.

A nemes szépségű, finom fatestű körtefa a barkócaberkenyével, tiszafával és a dióval együtt Európa legszebb és legértékesebb fái közé tartozik. Újjonnan formálódó értékrendünkben az öt megillető helyre kell állítanunk!

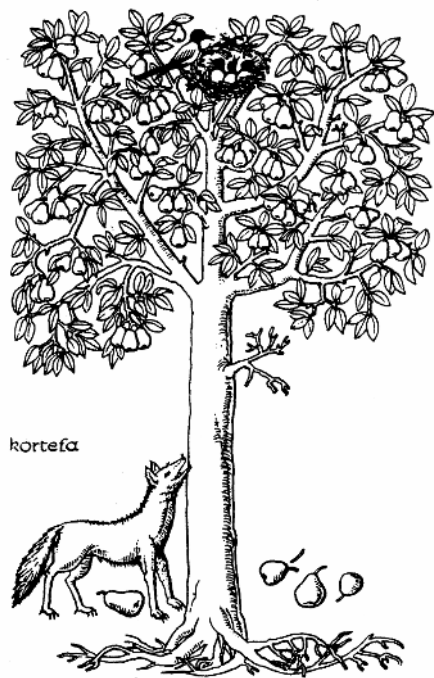
KULTÚRTÖRTÉNETI ÉS KERTÉSZETI VONATKOZÁSOK

A vadkörte több más faj között a mai természetett körtefajták egyik őse. A körtefa gyümölcsét már a neolitikumban gyűjtötték. Bizonyosság erre, hogy a svájci cölöpépítmények feltárt hulladékgyödreinek maradványaiban körtemagvakat is tömegesen találtak. Termesztése az ókorban Perzsiában és Örményországban kezdődött. Innen jutott el Görögországba, majd Rómába. A Peloponészosz félsziget számos „Apia”, azaz körte elnevezésű települése a faj elterjedt voltára utal.

Az ókori mediterrán kultúrákban a mitológia és a mitikus szimbólumok világának fontos szereplői a növények. SURÁNYI DEZSŐ szerint a körte a H betű szimbóluma a hüperboreász fa ábécében, amely egyben a hatodik hónap első napját (május 13.) is jelenti a görögöknél. A Holdnak, illetve Föníciában a holdistennőnek szent fája volt – fehér virága miatt. A mükénéi Héraionban, a Héra-szentélyben a holdistennő szobrát körtefából faragtak ki, csakúgy mint a biotiai ATHÉNÉ tiszteletére állított Onké(körtefa)-szentélyt. Az Odüsszeiában, a főhős atyja Láertész kertjeinek leírásában 13 fajtája szerepel és „körte a körte körül puhul, érik” ALKINOOSZ kertjének terebélyes fáin is. Az eposz beszámol TANTALOSZ kínjairól, aki ZEUSZ tévútra jutott bűnhődő fiaként örök szomjúságra ítéltetett. Ha a folyó fölé hajol, a víz kiapad, ha a körte és almafa gyümölcse után nyúl, a fák ágai elhajolnak.

A körte ókori termesztéséről elsőként a görög THEOPHRASZTOSZ számolt be az i. e. IV. században. Vad és nemes körtét említ, ismerteti a magvetést és a dugványozást, a sarjak ültetését és az oltást is. A körtegyümölcs telepítésére a dombos erdők alsó részét ajánlja. A Római Birodalom, mint megannyi más gyümölcsünk esetében, a körténél is jelentékeny hatással volt a körtefajok domesztikációjában, nyugat- és közép-európai elterjesztésükben. CATO (i.e. 234-149) a „*De Agricultura*” című művében hat fajtát név szerint közöl („marok”-, „Anicius”-, „vetési”-, „tarentumi”-, „must”-, és „tök”-körte). PLINIUS az i. sz. I. században további 35 körtefajtaról tudósít. Felemlíti, hogy néhány fajtát vidékenként másként neveznek. A körtefajtákat, érési idejükről, alakjukról, színükről, származási helyükről, illatukról, vagy a természetükről nevezték el. Ilyen a „Hordaria”, az árpával érő körte (amely az újkori magyarországi leírásokban is szerepel), a „Laureat”, vagy „babér”-körte, a „Tiberianat”, mely TIBERIUS császárról kapta nevét.

A kora középkori Európa kevés nyomot hagyott a körte termesztéséről. NAGY KÁROLY a „*Capitulare Villis*,-ben már utasítást ad a nyersfogyasztású, a főzésre alkalmas és a késői érésű körte ültetésére. A XIV. századtól Franciaországban, Angliában és Belgiumban foglalkoztak széleskörűen a körte domesztikációjával. A díszkertben is helyet kapott. Versailles – a barokk pompás szimbólumává lett – kastélyának oldalszárnyaihoz támasztva, a mai Kertészeti és Tájépítészeti Főiskola falai mentén, ma is teremnek a százados körtefák.

7. ábra – A körtefa ábrázolása Plinius művében

A vadkörte magyarországi művelésbe vonása és a fajtanemesítés a honfoglalás után az erdőkben és irtásokon előforduló vadkörte hagyásfaként való megtartásával, majd szaporításával vette kezdetét. Húsos erdei gyümölcsünk fontos szerepet játszottak a népelemezésben. „*A Parádi-völgy erdeje, ahol most a fürdő épületei húzódnak meg, Recsk felé ligetkéké és cserjéseké foszladozik szét, amelyekben vadalma, vadkörte, szeder, csipkebogyó stb. terem. Mellettük a mezőn legel a recskli gulya, közben pedig a pásztor megszedi a ligetben és a cserjésben a maga gyümölcsét. Ismeri a fákat, tudja melyik milyen ízű gyümölcsöt terem, s mikor egyszer találkoztunk, megkínált érett vadkörtevel, amellyel éppen akkor szedte tele a kalapját.*” írja RAPAICS RAYMUND a „Magyar Gyümölcs” c. 1940-ben megjelent munkájában.

SZAMOTA ISTVÁN és ZOLNAI GYULA gyűjtése alapján feltárt középkori helyneveink, dülőneveink között számos olyat találunk, amely gyümölcsfáról, annak valamely tulajdonságáról neveztetett el. Különösen a vadkörtefákat nevezték meg. Szerepel az oklevelekben kétágú körtvély, keserűkörtvély, sokkörtvély, remetekörtvély, csonkakörtvély, kőben álló körtvély, gyakorkörtvély, magaskörtvély, édeskörtvély, ikreskörtvély, kiskörtvély, kéllőkörtvély. A középkori erdőirtások révén nyert legelőkön a gyümölcsfákat hagyásfaként megőrizték. Az oklevelek tanulsága szerint ezek sokszor birtokhatárt is jelöltek és tájékozódási pontok voltak az utak, útkeresztezések mentén.

A fákat nem kizárólag gyümölcsükért és határjelül őrizték meg hagyásfaként. Ősi, a folyómenti ókori kultúrákig visszavezethető hit szerint fában lakozó szellem felelős a növények termékenységéért, de védelmezi az állatokat is, és gyógyító erővel bír. A kaukázusi cserkeszek a jószág védelmezőjének a körtefát tartották. A fát őszi ünnepén a mi karácsonyfánkhoz hasonlóan díszítették fel. A mesék és a mondák világában is találkozhatunk „jelet adó” jelzőfákkal. A „világ jósfája” a belőle folyó tejjel és vérrel jelez, a „világ zengő fája”, a tündérgertben álló aranykörtefa érintésekor csengés-bongással riasztja gazdáját.

A gyümölcsfák szaporításának legrégebbi formája, hogy az erdőt járók a legízletesebb gyümölcsű fákról szedett oltóággal oltották be a többi gyümölcsfát, főként a vadkörteket és vadalmákat. A középkori, XI-XIII. századig visszanyúló ártéri gazdálkodás során a keményfa-ligeterdőkben alakult ki ez a gyakorlat. A beoltott fák a közösség, vagy az uradalom tulajdonában álltak, kivágásukról közösen dönthettek, akkor, amikor a föld, a fa és gyümölcsének tulajdonjoga különvált. A tilalmas keményfa-erdőkben a gyümölcs haszna

sok esetben megillette a falu népét, vagy az oltót. A rétek gyümölcssterméséből örökösödésnél a leányok akkor is részesültek, amikor a rétet a fiú kapta örökrszül. Az ártereken gyümölcsös szigetek alakultak ki, amelyeket családok között osztottak fel. ANDRÁSFALVY BERTALAN – a Duna menti területek hajdani ártéri gazdálkodását bemutató, 1973-ban megjelent dolgozatában – 45 máig fennmaradt fajtanevet említ, amelyek között több azonosságot feltételezve, mintegy 30-40-re teszi az ártereken termesztett körtéfajták számát. A vadkörte a népi termesztésben elsősorban aszalványként hasznosult, de évszázadok óta a magoncait körte, birs, továbbá számos díszfa alanyának nevelték és pálinkát is főztek a gyümölcsből.

A török korban Kisászián és a Balkánon keresztül – számos új növényfaj között – néhány körtéféle is eljutott hazánkba. Ezek az alakok az őshonos fajok változatai mellett a későbbi korok nagy fajtaváltozatosságát, a termesztésbe vont és nemesített körték sokféleségének alapját adták.

A díszkertek létesítésének terjedő gyakorlata, amelyben a szabályos közökbe ültetett gyümölcsfák is fontos helyet kaptak, segítette körte termesztésének fellendülését. A XVI. századi nemesség törekedett arra, hogy kertjeiben helyet kapjanak a korán érő fajtáik is. LIPPAI JÁNOS a Posoni érsekkert 1664-es leírásában már négy korai fajtáról számolt be („Muskotály”-, „Hosszúszerű”-, „Árpával érő” és a „Pünkösdi”-körte). A nyári körték legnevezetesebbje a „Kármán”-körte volt, amelyet a Felföldön „Császár”-körtvélynek is neveztek. A XVII. században a „Makaria”-körtét tartották a legjobbnak, a téli körték között.

A számtalan újabb és újabb változat mellett a vackor is becses fa maradt. MELIUS PÉTER 1578-ban íródott *Herbarium*-a „Az fáknak füveknek nevekről, természetekről és hasznakról” a „körtvélyfa” leírásával kezdődik. RÁKÓCZY- emlékfáink között is találhatunk vadkörtét. A fejedelem a Dédai-birtokán állott terebélyes vadkörtefa alatt vett búcsút – száműzetésbe indulván – parasztjaitól.

BÉL MÁTYÁS az 1730-as évekbeli magyarországi népélet és gazdálkodás leírásában a gyümölcsfák

között az alma után másodikként a végtelen változatosságú körtéfajokról szolt. A sokszáz fajta közül csak a legfontosabbakat említve 24. magyar néven is ismert fajtát sorolt fel.

DIÓSZEGI SÁMUEL és FAZEKAS MIHÁLY az 1807-ben Debrecenben kiadott „Magyar Fűvészkönyv” lapjain a „Körtvélyfa” címszó alatt négy fajt említett. A „Vackor”-t a *Pyrus communis*-szal, a közönséges körtével azonosította, amelynek akkor már 80-nál több „mívelés által kivált” kerti fajtáját ismerte. BEREZKY MÁTÉ 1887-ben a „Gyümölcsészeti vázlatok” c. művében 83 féle nemes körtéfajta részletes leírását adta. SURÁNYI DEZSŐ 1985-ben 1500 ismert körtéfajtaról írt.

A vadkörte ültetésének, illetve megőrzésének tradíciója a lírai sorok ellenére sajnos elenyészett. Bár természetes terjeszkedése, önvetényülése folytán legelőterületeinken, gyümölcsöseinkben ma is szinte mindenhol jelen van, a gazdák nem fordulnak oly figyelemmel a faj iránt, mely azt megilletné. Pedig a hagyományos hasznosítását felelevenítve vadkörte a legelőfásítás, a mezsgyék, határültetések szép és hasznos növénye lehetne. Jó szárazság- és sziktűrő képessége révén az alföldi szikes pusztákon is kiválóan alkalmazható lenne tájfasításra. S tavasszal, az ébredő erdőben, legelőn fehér virágtömegével, nyár végén érő, sok élőlénynek eledelül szolgáló bő termésével, őszi sárga lombszínével, téli ágas-bogas koronájával a vackor ismét a magyar tájak megbecsült díszé lenne!

8. ábra – Fás legelőn virágzó vadkörtefa

AZ ÉV FÁJA - 1998 - A VADKÖRTE (*PYRUS PYRAEASTER*)

"Az év fája" kuratóriuma: DR. BARNA TAMÁS, DR. BARTHA DÉNES, DR. CSÓKA GYÖRGY, FRANK NORBERT, GÁCSI ZSOLT, KONKOLYNE DR. GYURÓ ÉVA, DR. KOLOSZÁR JÓZSEF, DR. MOLNÁR SÁNDOR, PÁPAI GÁBOR, SZMORAD FERENC, DR. SZODFRIDT ISTVÁN, DR. VARGA FERENC.

A kiadványt a kuratóriumi tagok írásai alapján összeállította SZMORAD FERENC. A fotókat SZMORAD FERENC készítette, a rajzok CSAPODY VERA és a Soproni Egyetem hallgatóinak munkái.

A kiadvány megjelentetését a Földművelésügyi Minisztérium, az Állami Erdészeti Szolgálat Kecskeméti Igazgatósága és a Kiskunsági Erdészeti és Faipari Rt. támogatta.

98. 860050 COFINEC HUNGARY Rt. Petőfi Nyomda, Kecskemét Felelős vezető: Fábián Endre nyomdaigazgató